

G. KOMORÓCZY EMŐKE

Az avantgárd: életszemlélet, magatartásforma

Papp Tibor: *Avantgárd szemmel az irodalmi világról*

Papp Tibor elméleti írásainak III. kötete a következő kérdésekre keresi a választ: miért bánik oly mostohán még ma is irodalomtörténet-írásunk, s részben a kritika is a XX. század egyik legvirulensebb művészeti irányzatával, az avantgárral? – s miért nem fogadja be az irodalmi köztudat a külföldön (Nyugaton) jelentős elismerést kivívott experimentális alkotóinkat, akik pedig hazánk hírét-nevét gyarapítják a nagy-világban? Elképesztőnek tartja, hogy még ma is – a már félszázada „klasszikus”-nak számító – Kassák Lajos vörös posztó a konzervatívok szemében, hogy az avantgárd formanyelvet – mint „idegent” – megbélyegzik és elvetik egyes mérvadó irodalomtörténész csoportok.

Az írások különböző időpontokban keletkeztek; egyikük-másikuk még 25–30 évvel ezelőtt, többségük azonban a rendszerváltást követően, amikor is az '56-os forradalom leverése után Nyugatra menekült alkotóink kezdték a hazai irodalmi életben (is) elfoglalni méltó helyüket. Természetesen, nem tárt karokkal fogadták őket a művészeti közélet addigi korifeusai. Korlátozott lehetőségeiket mindennél pontosabban jelzi a pár év távlatából készült (de mindmáig érvényes) *Helyzetünk* című írás, amelyben a szerző – a pusztá tényekhez ragaszkodva – feltárja „kiközösítettségük” okait, s azt, hogy sem a bal-, sem a jobb-oldali kormányok nem méltatták anyagi támogatásra őket. A lap 30 éven át (1962–1992) önfenntartó volt; azaz a szerkesztők minden biztosnak mondható pénzügyi alap nélkül, saját zsebükből tartották fenn, s ők finanszírozták az évente/kétévente rendezett konferenciákat is. „1989 óta abban reménykedtünk – írja Papp Tibor –, hogy ha dicséretet nem is kapunk, legalább a büntetést megússzuk – büntetést azért, mert másképpen szervezünk, mert másképp csináljuk a lapot, mert nem politizálunk, mert [...] mi a saját pénzünket is az irodalomra áldoztuk és áldozzuk ma is. Hiába reménykedtünk”. Ha lehet, még megalázóbb helyzetbe kerültek, mint amikor az országhatárokon kívül próbáltak visszahatni a hazai irodalmi életre. S mit tehetnek ez ellen? „Mindössze annyit, hogy szégyelljük magunkat mindazokért, akik volt és jelen rendszerek lovagjaiként erkölcsre és tisztességes elosztásra hivatkozva a puha kommunizmus irodalmi világának, kapcsolat-rendszerének, összeköttetés-hálózatának túlélésén szorgoskodnak”. Az igazságtalan helyzet rendezésére a szerzőnek ésszerű javaslata is van: „A zsűriben a magyar irodalom *irányzatai* lennének képviselve, nem a politikai rendeződés szerinti erővonalak. [...] A zsűritagok névsora nyilvános lenne, bárki megtudhatná,

bárki közölhetné”. Ez a demokratizmus legelemibb feltétele (lenne). Így „konzervatívok” és „modernek” egyenlő eséllyel jutnának szóhoz – ami a közízlés változására is jótékonyan hat(hat)na.

Hogyan képzelem el a következő 25 év irodalmát? című írásában (amely még 1987/88-ban keletkezett) a szerző már felvázolt egy lehetséges alternatívát az irodalmi élet „modernizációjára” vonatkozóan. A magyar irodalmi közízlés „több súlyos műtéten esett át a XX. század eleje óta” – hangsúlyozza; ennek ellenére a befogadói ízlés alig-alig változott. „A következő 25 évben a szerzők és főleg az új művek nyomására a berkek-béliek egy csipetnyit talán tudomásul vesznek (hidegen vagy némi haraggal) egy-két új műfajt: a videóra vagy számítógépre írt költszetet, netán a hangverset, amint az utóbbi időben, kényszeredetten, tudomásul vették a vizuális költszetet. Nagyon valószínű viszont, hogy az irodalmi performansznak még ennyire se lesz esélye.” Ennek ellenére „az új médiák teljes meghonosodása, mint a könyvé volt Gutenberg után, csupán idő kérdése”. Az új médiák aztán – lassanként! – egy „új érzékenységet” és újfajta értéktudatot alakítanak ki; a konvencionális könyvkiadás elveszti monopóliumát, hiszen az írók majd számítógépen állítják elő könyveiket, s az olvasóközönség is mind fogékonyabb lesz a vizuális kultúrára.

A „jóslat” valószínűleg reális prognózis volt: ez az idő – bár még nem telt el a 25 esztendő! – részben máris érkezett; akár tetszik, akár nem: tudomásul kell vennünk.

Az írások zöme a *Magyar Műhely* alapítása (1962) óta mindmáig tartó küzdelmekről, a szerkesztőknek a lap fennmaradásáért vívott erőfeszítéseiről szól. Kassák folyóiratai (*A Tett*, 1915; *MA*, 1916–25) után és óta ez az egyetlen hosszabb életű hazai avantgárd folyóirat, amely az experimentális költszetnek folyamatosan teret biztosít, s amely a „nagyvilágban” is méltó hírnévre tett szert, bár a honi berkekben sosem becsülték jelentősége szerint (*Gyerekcipőben – a 25 éves Magyar Műhely első évei*, 1987; *A Magyar Műhely 30 éves*, 1992; *A század eleji avantgárd élete és utóélete*, 1998; *Negyvenéves a Magyar Műhely*, 2002 című írások ezt részletesen tárgyalják). Papp Tibor hangsúlyozza, hogy az 1989 után hazatelepült, majd az 1996-os szerkesztőváltást követően némileg profilt változtatott periodika a „kísérleti költszet” máig legfontosabb fóruma: a képvers, a hangvers, a performansz, az elektronikus médiakon, számítógépen, videón készült művek gyűjtőmedencéje (*Magyar irodalom az interneten*, 1996; *Irodalomról az Internet árnyékában*, 1977; *Új formák, új médiák a magyar irodalomban*, 2001).

Sok írás keletkezett polémikus szándékkal, a magyarországi avantgárd-ellenes szemlélet korrekciójaként (*Az én ingem*, 1987; *Egy szócikk hordaléka*, 1991; *Ütközők*, 1994 stb.), avagy a Tokaji Íróklubban az avantgárd polgárjogáért, az irodalomtörténet elfogulatlanságáért szót emelve (*Tokaji hozzászólás*, 1996; *Hozzászólás a Tokaji Íróklubban*, 1997). A kötet utolsó harmadát pedig az elmúlt másfél évtized folyamán Papp Tiborral készült interjúk teszik ki, amelyekben a költő nem a pusztá élet-tényeket meséli el, hanem az avantgárd szemlélet létjogosultságáért perel (*Remélem, hogy vadmeggyek már nem élnek az ágaimon* — Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván beszélgetése Papp Tiborral, 1993; *Megálltunk a nagy éjszakában* — Papp Tibor beszélgetőtársa Tar Ferenc, 1995; *Lapozzunk vissza* — Bujdosó Alpár beszélgetése Papp Tiborral, 1996; *Virtuális beszélgetés* — Ungváron, a Balla D. Károly-vezette *Virtuális pánsíp* Irodalmi Szalonban, 2002; *Elek Tibor kérdez* – záró-interjú).

Papp Tibor az avantgárdot nem elsődlegesen formai, műfaji stílus-kategóriának tartja, sokkal inkább alkotói *magatartás*nak. Hangsúlyozza, hogy a neoavantgárdnak nevezett jelenség szervesen kötődik a XX. század eleji avantgárdhoz, s az újabb műfajok éppúgy a *lázas* magatartásból, az *újító* szellemiségből fakadnak, mint a korábbiak. *Sem-től Sem-be* című írásában (1987) leszögezi: „Az avantgárd *bizonyos* irodalomtörténészek értelmezésében század eleji stílusirányzat, a magukat avantgárdnak valló írók szerint *alkotói magatartás*. A neoavantgárd az imént említett *bizonyosok* szerint egy *új* stílusirányzat, mely – bár emlékeztet a régre – alapjaiban, többek között világnézetében különbözik tőle”. Holott a *lázas szelleme* születtáplálta mindkettőt. Bár vannak stílusbeli jellegzetességeik, azoknak és az új műfajoknak a meghonosodása az *avantgárd szellemiségből* következik. „Az avantgárd magatartás elsősorban az irodalom elmerevedett csuklóit igyekszik megmozgatni, az irodalom elbürokratizált szerkezetét, szerkezeti elemeit dinamizálni, a holtpontról kimozdítani, a világra való rácsodálkozást igyekszik frissebbé tenni”. Sokan félnek az avantgárd „hatalomra jutásától”, attól, hogy netán agresszíven a régi formákra támad – csak hogy ez alaptalan félelem! „Az avantgárd nem jutott seholy hatalomra, nem is juthat”, hiszen akkor „saját szellemi konstrukciójával kerülne ellentétbe”. Azt a masszív kerítést, amelyet a konzervatívok emelnek az újító szellemű avantgárd köré, csak úgy törheti át, ha „szervez, fellép, igazával hangoskodik, és saját erejéből kiadja, propagálja azt, amire a kultúra letéteményesei (Európa-szerte) nem vállalkoznak. S többnyire, mire áttöri, elszalad egy emberöltő”. Majd a már „klasszicizálódott”, azaz „polgárjogot” nyert műveket ugyanazok a *bizonyosok* az újak elleni védőgátként próbálják felhasználni. Papp Tibor szerint „a nagy kiátkozások, dörgedelmes irodalmi viták – ha minden harcosnak van fedezéke – nem ártanak az irodalomnak. Író és olvasó hozzászokik a mérlegeléshez, a művek feletti meditációhoz, az irodalomról való egyéni gondolkodáshoz. [...] Az irodalmi művek nem igénylik a toleranciát. A silány művek számontartása, komolykodó megvitatása, az érték és a forma szenttelen kezelése kimondottan árt nekik. Ennek felismerése az avantgárd magatartás egyik pillére”. Minden igazi avantgárd író „egy-egy erőcentrum” – hangsúlyozza. Ilyen volt Kassák, később Erdély Miklós, akik szinte delejes erővel vonzották maguk köré a hason-törekvésű, hason-szemléletű alkotókat. S nyugodtan hozzátehetjük: ilyen a *Magyar Műhely-triász*, az „alapító Atyák”: Bujdosó Alpár, Nagy Pál, Papp Tibor is.

Attól, hogy egy költő ír képverseket (is), még nem avantgárd – véli a szerző. – Bár az avantgárd kétségtelenül kedveli ezt a műfajt. Van sok „kétéltű” alkotó, aki a hagyományos folyóiratoknak hagyományos, az avantgárd lapnak pedig képverset ad; holott ez a kettősség eleve kizárja egymást. Ugyanis a *hagyományos* vers erősen kötődik a beszédhez, amelynek kezdő- és végpontja van, s lineárisan fut le az időben. Míg a *képvers*ben az idő nem hierarchizáló tényező, nincs egyetlen kezdet, egyetlen vég, sem kikerülhetetlen folyamatosság; a műben a haladás iránya megfordítható. „A képvers írója a *nyelvb*en, a *nyelvből*, a *nyelv* által hozza létre művét” (ezért nem képzőművészeti indíttatású). A vizualitás mellett az avantgárdban az auditivitás is fontos szerephez jut. A *hangvers* (amelynek ősképe Kurt Schwitters *Ursonateja*, 1922) a magnetofon elterjedésétől (50-es évek) gyakorta használt költői formává nőtte ki magát; Magyarországon az újvidéki Ladik Katalin 70-es évekbeli produkciói nyomán a 80-as években terjedt el (van papírra fektethető szövegű

hangvers is! – például Szkárosi Endre *megsemmisítője*). A kép- és hangvers bizonyos kombinációjából születik a *multimédia*-mű; a többlet a mozgásban, valamint a látható és hallható szöveg egymásra-utaltságában rejlik (változatai a vetített kép (*dia*) és a hozzá mondott szöveg elegyétől egészen a *hangos filmig* és *videó*-művekig terjednek). A *multimédia*-műfajok őse az 1910-es évekbeli *dada*-színház; ennek öröksége az 50-es évek elején feltűnő *happening* (J. Cage), majd ennek egyik változata az irodalmi *performansz*, az egyszemélyes vers-színhű, amelynek elemei a nyelvre vezethetők vissza (legismertebb magyar művelői Erdély Miklós, Szentjóby Tamás, Szkárosi Endre stb.) A *performansz* története 1952-ben kezdődött az amerikai Black Mountain College-ban, az *Untitled Event* című „eseménnyel”. John Cage, az akciók szellemi atyja, a múlttal való szakítást tűzte célul – ami természetesen nem következhet be soha. Hiszen a „legavantgárdabb” műfajok is idővel a hagyomány részei lesznek, s együtt élnek a továbbiakban a régiekkel.

Irodalmi performansz és diaporatív című írásában Papp Tibor közelebről vizsgálja az *irodalmi performansz* jellemzőit (van ugyanis *képzőművészeti*, sőt *zenei performansz* is). Számos irodalmi performanszban az írott és a képi anyag ugyanolyan vizuális együttest képez, mint egy dinamikus képversben, s hanganyaga (hangos szövegei, emberi-nem emberi hangjai) a hangvershez is közelíti. Mégis alapvető különbség, hogy a hanganyag-kép-mozgás itt nem választható el egymástól. Alfajai a *diaporáma* (hanggal dúsitott dinamikus képvers) és a *diaporatív* (mozgó szöveg-, képsor). A mozgás által a szavak-betűk-írásjelek konnotatív töltést kapnak, a képek nem jönnek-mennek, hanem átváltoznak. „Irodalmi performanszban a fehér vászon előtt tartózkodó fehér ruhás személy hullámszóvá, virtuálisan mozgóvá teszi a vetített szöveget, ami térhatást ad az egyébként egydimenziós látványnak”. Bujdosó Alpár a diavetítést részesíti előnyben, Papp Tibor performanszaiban a 80-as évek derekáig a diaporáma – a hozzáadott emberi gesztusokkal – játszotta a főszerepet. Ma már gyakoribb – mert könnyebben kezelhető – a videós vagy számítógépes technika; de most sem a technikai eszközök a lényegesek, hanem a *nyelvből*, azaz az emberi kommunikációból adódó lehetőségek művészi kiteljesítése – technikával vagy anélkül.

Sokan idegenkednek a modern technikai eszközökhöz kapcsolódó művészettől – vélekedik Papp Tibor –; így a számítógéptől is, amely pedig lehetővé teszi, hogy a művész túllépjen az *imitációs* fázison. (Megfelelő programmal akár képverset is lehet „írni” a képernyőre, amely „kimozdulhat, átalakulhat, előre megtervezett rendben vagy aleatorikusan” – művészi szinten!)

Hazai viszonylatban Papp Tibor tekinthető a számítógépes irodalom „atyjának” – elméletileg is ő tud a legtöbbet róla. Első számítógépen generált költeményei (*Les très riches heures de l'ordinateur*, 1985. június Pompidou Központ, Párizs; *Vendégszövegek számítógépen*, 1985. aug. Kalocsa), valamint a világon az első számítógépes folyóirat (*alire*, 1989, Párizs), amelynek ő az egyik szerkesztője, elválaszthatatlanok hordozójuktól, a számítógéptől: papíron nem rögzíthetők, hanggal nem adhatók vissza, videón se közvetíthetők; nem lineárisak, befogadásuk nem időhöz kötött. *Disztichon alfa* című – mintegy 16 billió disztichont magába foglaló – műve (amely ki sem nyomtatható!) „végigolvasása” mintegy 8 millió évet venne igénybe! – ami természetesen képtelenség. Hordozója, a számítógép nélkül nincs önálló léte: szerzője „féket” épített be a programba, így egy mű csak addig a néhány másodpercig

él, amíg a képernyőn látható, olvasható. Aztán örökre eltűnik a befogadó tekintete elől – még egyszer vissza nem hívható!

Az irodalmi mű számítógéptől való elválaszthatatlanságának – Papp Tibor szerint – három összetevője van: a *kombinatorika* (adott halmazok, amelyeknek jelentéssel bíró elemeit tetszés szerint rendelhetjük egymás mellé – mindig új s újabb szövegvariációt kapunk), a *véletlen* (kiszámíthatatlan, hogy a sokféle lehetőség közül melyik jelentéssel bíró elem kerül a képernyőre), s az *intermedialitás* (a néző több aláhúzott szó közül egyet kiválaszt, s azzal indítja a mű folytatását – tehát van beavatkozási lehetősége a mű menetébe). Magyar nyelven is van már egy igényes Internet-folyóirat – *Palimpszeszt* –, de egyelőre nem eredeti alkotásokat, hanem fordításokat, irodalomtörténeti cikkeket stb. közöl, főként a világirodalom régebbi korszakaiból. Az Internet-hálózat Magyarországon még annyira új – hangsúlyozza Papp Tibor –, hogy az írók-költők nemigen veszik igénybe, mint alkotói segédeszközt – de nyilván eljön majd annak is az ideje, hogy eredeti művek alkotására használják fel (*Irodalomról az Internet árnyékában*, 1997).

Papp Tibor több írásában is szól a *Polyphonix-fesztiválokról*, amelyek „a közvetlen költészet, zene, videó és performansz” nemzetközi rendezvényei (*Polyphonix 12; Polyphonix 26; Polysonnerie Fesztivál* Lyonban, 1999). A szervezetet Jean-Jacques Lebel alapította Párizsban 1979-ben; s csakhamar a világ minden tájáról csatlakoztak a legnevesebb experimentális alkotók. 1981 óta a Pompidou Központ ad teret a fesztiválnak, amelyet azonban most már más városok is a magukénak érznek (volt már rendezvényük Caen-ban, Milanóban, Rómában, Nápolyban, Közép-Franciaországban, Marseille-ben, Bourges-ban, Liège-ben, a New York-i Modern Múzeumban, a San Franciscó-i Art Institutban stb. stb.), s ezeken többszáz költő, performer, zenész szólalt már meg – japánok, kínaiak, skandinávok, hollandok, marokkóiak, észak- és dél-amerikaiak (köztük az avantgárd „világmarkái”: Fr. Dufréne, L. Ferlinghetti, A. Ginsberg, H. M. Enzensberger, B. Heidsieck stb.). Magyarországon két ízben szerepeltek: 1988. április 12–16-án Szegeden, illetve Budapesten (az Olasz és Francia Kultúrintézetben); majd 1994-ben az ART POOL vendégeként. E rendezvényeken a legismertebb magyar experimentális művészek (*Bujdosó* Alpár, *Juhász* R. József, *Kelényi* Béla, *Molnár* Katalin, *Nagy* Pál, *Papp* Tibor, *Petőcz* András, *Székely* Ákos, *Székely* Endre stb.) is bemutatták performanszaikat, nagy sikerrel. Papp Tibor „az érzékek, a nyelv és a szellem ünnepének” nevezi e rendezvényeket: „A *Polyphonix* nomádok találkozóhelye, tüntetése, pihenője, vására, olimpiája. Mozgó tábor. *Hangerős*, de békés. Íratlan törvénye a költői, filozófiai, faji türelmeség”. A „nomád karaván” bejárta már a fél világot; munkáját jelenleg Jacqueline Cohen, Jean-Jacques Lebel és Papp Tibor irányítják. A „fegyvertelen” művészet világmegváltoztató ereje épp „fegyvertelenségében”, az egymás-mellett-élés békéjében van – vélekedik Papp Tibor. – „Emberek, állatok, költők, tevék, performerek és madarak vonulnak véres századunkból kifelé”.

A Lyonban 1999. április 27–május 3-án rendezett *Polysonnerie Fesztivál* a „huncutkodó”, vidám felszabadultság ünnepe volt – idézi fel a szerző egyik legjobban sikerült rendezvényüket. Minden est egy-egy tematikus főtengely köré szerveződött; fontos beszélgetések, elméleti előadások hangzottak el, amelyeket művészeti bemutató követett. Az első est a *hangköltészeté* volt (a gazdag nemzetközi mezőnyben is kiemelkedett *Ladik* Katalin hangeffektusokra épített, mesefoszlányokkal

tűzdelt lírai kompozíciója); a második a *mozdulatművészeté, misztérium- és táncjátékoké*; a harmadik az *irodalmi performanszé*, amelyen a *Magyar Műhely* köréből Juhász R. József és Mészáros Ottó aratott méltán nagy sikert. A negyedik esten – többek között – Papp Tibor mutatta be *Orion* című, számítógépen generált irodalmi multimédia-művét; majd ugyancsak az ő irodalmi estje volt a fesztivál záróünnepségén a Gerard Philippe mozgóképszínházban, amit számítógépen készített képervei kiállításának megnyitója követett. Úgy tűnik tehát, a *Magyar Műhely* alkotókörét jobban ismerik és megbecsülik a nemzetközi mezőnyben, mint itthon.

A szerző ezek után összeveti a magyar és a francia irodalmi élet jellegzetességeit, intézményi rendszerét (*Béke, költészet, ünnep*). Bár mindkettőben a klasszikus vonulat a legerősebb, azonban a francia költészetben a vizuális- és a hang-költészet is igen kedvelt; s van tere a performansznak, a számítógépes költészetnek is. Nincs olyan éles választóvonal a különböző irányzatok között, mint nálunk, s nagyon sok folyóirat publikál modern művészeti alkotásokat. A költők függetlenebbek a politikától, a különböző felfogásúak jól megférnek egymás mellett, s érintkezési módjuk is csiszoltabb. Gyakorta vannak költészeti vásárok (*marché de la poésie*). Viszont a magyaroknál nagyobb a szervezett társadalmi elismerés, ami a díjak sokféleségében is kifejeződik (még ha olykor „baráti” szempontok alapján osztják is!); s a befogadó közönség szemében az irodalom bizonyos értelemben „közügy”-nek számít (vagy legalábbis számított az eddigiekben).

Épp ezért tartja (tartaná) fontosnak Papp Tibor, hogy a világeköltészet legmodernebb irányzatai is helyet kapjanak a hazai palettán (*Irodalmi tolerancia az ezredfordulón*, 1999). Örömmel üdvözli, hogy az *Ibisz* Kiadó D. Pignatarinak, a brazil *Noigandres* szerkesztőjének, valamint *H. de Campos*nak konkrét verseiből csokornyí válogatást jelentetett meg magyar nyelven. „Ugye nem is olyan elítélendő jelenség az – teszi fel a kérdést –, hogy számtalan kis kiadó alakult a fordulat után; azaz nincs miért visszahívni a korábbi kiadói helyzetet a 40 hódoltságos év legrózsásabb végnapjaiból?” Ő úgy véli: „Elengedhetetlen, hogy megismerjük a tényeket, még akkor is, ha némely formák, alkotói módszerek magyarul, a magyar kultúrában nem vertek gyökeret – mert termékenyítően hatnak az élő irodalomra, az irodalomról való gondolkodásra”. Kívülállóként elképesztő helyzetnek tartja, hogy nálunk, Magyarországon „ritka mély gyűlölet izzik irodalmi berkekben”, mindegyik csoport szeretné a másikat „kiütni”, elhallgattatni, sőt adott esetben megsemmisíteni. „Az általam hangoztatott tolerancia alapja a kölcsönös megbecsülés. Az életben. Az irodalomban. A hatalomban.” Ez persze nem jelenti az értékrend feladását egyik fél részéről sem. De a klasszikus modernnek, posztmodernnek, népies és avantgardisták valójában harmonikusan kiegészíthetnék egymást az irodalmi palettán, mindegyiküknek van saját befogadói közönsége – miért kell tehát az egymás elleni vívásra pazarolniok erejüket? Egyszerűen csak tudomásul kellene venniök egymás – a *másik*, a többiek – értékrendjét, mint *tényt*, indulatok nélkül. Papp Tibort természetesen az avantgárddal szembeni elutasítás, sőt kirekesztés érinti a legérzékenyebben (hiszen sorra kimaradtak, kimaradnak a *Hét évszázad költői*, a *Szép versek*, *Az év versei* stb. antológiákból, s a *Milleniumi Könyvtár* 156 kötetes sorozatába nem fért be se *Kassák*, se *Szentkuthy*, se *Weöres* életműve!

A szerző több írásában is igyekszik bizonyítani, hogy az avantgárd mennyire *szerves* része (lett az idők folyamán) a magyar irodalomnak. A *Magyar Műhely* indításakor

ösztönösen ráéreztek Kassák jelentőségére, aki Bécsen, Brüsszelen át Párizsba tartó 1908-as gyalogútján ismerkedett meg a modern európai művészettel, s hozta haza az „izmusokat”. „Franciaországban, ahol a modern irodalomnak, képzőművészetnek szabad tere és sikere volt, különösen fájdalmasnak tűnt Kassák Lajos hazai helyzete”. 1965 decemberében a *Magyar Műhely* Kassák-különszámával a szerkesztők megkíséreltek egy „értékelési korrekciót” végrehajtani; de ez a hazai állóvizet még csak fel sem kavarta. 1967-ben a Nagy Pállal közösen szerkesztett francia nyelvű folyóiratuk (*Convergences*) első számát Kassáknak szentelték: Nagy Pál a dadaista mozgalom megalakulásának (1916) 50. évfordulójára rendezett zürichi és párizsi kiállításon szereplő 15 Kassák-képet méltatta, Bernard Noël kisesszét írt Kassák költészetéről, s közölték Kassák néhány versét, valamint az *Egy ember élete* című önéletrajzi regényének egy részletét francia nyelven. Majd felvéve a kapcsolatot a párizsi *Magyar Intézet*-tel és a *Magyar Sajtóirodával*, 1977-ben *Magyar Aktivizmus* címen egy Párizs-környéki külvárosban rendezett kiállítás és szimpózium anyagáról megjelent katalógusban (*L'Activisme Hongrois*) több Kassák-, Barta Sándor-, Ujvári Erzsébet-, Kudlák Lajos-, Reiter Róbert-, Szélpál Árpád-verset tesznek közzé francia nyelven, s az *Egy ember élete* itt-hon kiadatlan két utolsó fejezetének (*A Károlyi forradalom* és a *Kommün*) egyes részleteit lefordítják. „A kiállítás anyaga magyar és francia múzeumokból, valamint néhány magángyűjteményből szépen összeállt, a francia szakértőknek is elállt a lélegzete az impozánsan modern, a XX. századi európai művészet történetében jelentős momentumnak mutatkozó együttes láttán” – emlékezik Papp Tibor. „Kassák felbecsülhetetlen jelentőségét a magyar ízlés-kultúra modernizálásában Európa-szerte ismerték és becsülték, csak hazai berkekben hallgatták el”.

Papp Tibor a *Nyugat*, majd *Kassák* költői forradalmát immár egy évszázad múltán így értékeli: az egyik az „Orpheusz-i”, a másik az „Amphiön-i” líra-eszményt honosította meg a magyar irodalomban. Orpheusz dala elbűvölte a természetet – fák, virágok, állatok, madarak hallgatták énekét. Amphiön lantszavára Thébai falai magasra nőttek – ő „épített”, mégsem övezte igazi költői hírnév. A MA hangorkánjára annakidején ugyancsak kevesen figyeltek, ám Kassák „kürtszavára” felépültek a költői modernség falai. Nyomában újfajta versbeszéd jelent meg a magyar irodalmi palettán, újfajta érzékelési, alkotási mód vívta ki a polgárjogot a magyar költészetben: Barta–Ujvári–Reiter R. után a náluk jóval fiatalabb *Tamkó Sirtó* Károly, majd *Palasovszky* Ödön; 1945 után pedig az *Újhold* költői – *Nemes Nagy Ágnes*, *Kálnoky* László, *Rónay* György, *Weöres* Sándor stb. ismét Kassákhoz nyúltak vissza.

„Kassák Bécsből terítette szét a modern magyar irodalom, művészetszemlélet hátlóját a Felvidéktől Erdélyig, Burgenlandtól Bácskáiig. [...] Kassáknak természetes volt, hogy a Pécsen vagy Szabadkán vagy Nagyváradon élő író ugyanolyan magyar író, mint az, aki a pesti aszfaltot koptatja – mint ahogy az is, hogy az avantgárd költő nem alávalóbb a többinél. Ez nemcsak a 60-as évek közepén, de még ma, 2002-ben sem egyértelmű kívül és belül kis hazánkban” – hangsúlyozza Papp Tibor. „Az avantgárd költőnek természetes” – írja a továbbiakban –, hogy „vérfrissítőnek új műfajt olt be az irodalmi közegbe”. Nem elégszik meg a régi formák variálásával, s akkor sem riad vissza az újtól, ha azt a befogadó közönség (eleinte) elutasítja (hiszen az *újítás* szelleme az avantgárd magatartás *lényegi* része). Kassák a szabadverset és a vizuális költeményt – amelyeknek már voltak korábban is kezdeményei a magyar irodalomban – *élő* irodalmi formává tette, nyelvi tabukat és normákat kezdett ki;

aztán hosszú évtizedek álomkoporsója zárult a kísérletező szellemre. A 60-as évek végén azonban újraéledt; több új irodalmi műfaj is meghonosodott ezidőtájt (hangvers, vizuális műfajok, irodalmi performansz). A 80-as évek elején lezajlott az új médiák bevonása az alkotói folyamatba (diavetítő, írásvetítő, videó, számítógép). Az új műfajok is a *nyelvre* épülnek; s ha elfogadjuk, hogy „azok a művek irodalmiak, amelyeknek belső rugója a nyelv”, akkor természetesnek kell tartanunk, hogy ezek a „kísérleti” műfajok lassan-folyamatosan beépülnek az irodalmi tradícióba, s így hagyomány és újítás egysége – magasabb szinten – helyreáll. A ma még perifériusnak számító műfajok természetesen foglalják majd el helyüket egy-két évtized múltán „az irodalmi művek egymásba fonódó, egymásból bontakozó áramában”.

Az 1972-ben alapított *Kassák-díjjal a Magyar Műhely* ezt a folyamatot kívánta érlelni-erősíteni. Az azóta eltelt bő 35 év alatt a díjazottak többsége bekerült a magyar művészeti élet élvonalába. Közülük csupán a legnevesebbeket említi Papp Tibor, de ez is tekintélyes „névsor”: *Bakucz József, Cselényi László, Erdély Miklós, Haraszty István, Juhász R. József, Jovánovics György, Kelényi Béla, Ladik Katalin, Maurer Dóra, Megyik János, Szentjóby Tamás, Szkárosi Endre, Vass Tibor* stb. stb.

A kötet zárórészeiben – a fentebb már említett interjúkban – még konkrétan körvonalazódik Papp Tibor művészetszemlélete, az avantgárd mibenlétéről, hazai helyzetéről kialakított képe.

Fontosnak tartja, hogy az avantgárd alkotók (is) „jelet hagyjanak” maguk után – ne csak műveikkel, hanem személyiségükkel, a korról, az irodalmi életről alkotott véleményükkel. Ezért érzi jelentősnek az önéletrajzi fogantatású műveiket (Nagy Pál: *Journal in-time*, Bujdosó Alpár 1956-os naplója – 299 nap, valamint *Avantgárd és irodalomelmélet* című könyve, amelyben a *Műhely*-találkozók szellemi és eseménybeli hozadékát méri fel). Papp Tibor két önéletrajzi fogantatású regénye (*Egy kisfű háborús mozaikja*, 2003, *Olivér könyve*, 2005) inkább áttételes, fiktív életrajznak tekinthető – különösen a második; viszont Prágai Tamással készített „beszélgetőkönyve” (*A pálya mentén*, 2007) mind irodalom-, mind alkotás-lélektani értelemben, mind forma-technikai újításai tekintetében szinte minden lényeges, az avantgárdal kapcsolatos problémát megvilágít. Az itt csokorba gyűjtött korábbi interjúk alapján tisztán kirajzolódik tehát az avantgádról alkotott képe.

Ennek lényegét a permanens *lázadásban* (a fennálló viszonyok, forma-struktúrák ellen), valamint a soha el nem apadó újító-kezdeményező lendületben látja. „Az avantgárd magatartásforma – vallja –, amely a megcsontosodott, irodalmilag erejüket veszített formákkal, attitűdökkel száll szembe”. Tágabb értelemben a „megcsontosodott társadalmi konzervativizmussal is”. *Kassák és köre* azért alkotott jelentőset – vélekedik –, mert *újszerűen* fejezték ki *újszerű* mondandójukat. „Új szavakat teszünk le az asztalra, és azoknak az egymásmellettisége nagyon sok embernek fog nagyon sokat mondani” – hirdették. Ez a hozzáállás teremti a sajátos formanyelvet, amit nem lehet stíluskérdésként kezelni. Hiszen az avantgárd költők többnyire jól ismerik a klasszikus formákat, amelyekhez képest *újítanak*; viszont a tradicionalista költőnek rendszerint fogalma sincs arról, hogy az avantgárd költészetben milyen formák léteznek. „Mí elkötelezettek vagyunk egyfajta irodalom-eszmény iránt – hangsúlyozza Papp Tibor. – Az én számomra a XX. századi magyar költészet csúcsán *Kassák Lajos* áll, s a legjobb folyóirat a *MA*”. E kijelentéssel

természetesen újraírja (ő is, mint manapság többen, több aspektusból) az irodalomtörténetet.

A *szabadvers* Papp Tibor felfogásában: kilépés az adott (merev) forma-keretből a *látható nyelvi* megformálás felé. Az irodalmi művek ugyanis háromféle nyelvre épülhetnek: *orális* (hangvers), *látható nyelvi* (vizuális) és *írott-beszélt nyelvi* (a klasszikus irodalom zöme). „A klasszikus vers szabályai bizonyos mederbe terelik a gondolatot, a mondatok hosszúságát, komplexitását”, az avantgárd költő viszont nem szereti, ha eleve gúzsba kötik – vélekedik. Szerinte ugyanis „a költő egyik feladata, hogy a nyelven belül új relációkat hozzon létre [...] új összefüggésekkel feltárja a valóság eddig elfedett részét”. S ha sikerül találó képet alkotnia, akkor mindenki rácsodálkozik: milyen furcsa, hogy ő eddig ezt nem vette észre... A költői képek, szófonatok merészsége, a grafikai elemek beemelése a szövegbe, a térképversek tipográfiai sablonjai stb. itt olyan szerepet játszanak, mint a klasszikus irodalomban a rím, ritmus stb. Az avantgárd költő számára legfontosabb a nyelv, a vele való játék, felbontása, majd újra-összerakása.

Papp Tibor alkotás-lélektani és költészet-technikai szempontból egyaránt megvilágítja az avantgárd „másneműségét” a klasszikushoz képest; saját alkotásaihoz is értelmező magyarázatot kínálva.

Mivel az avantgárd költő folyamatosan „újít” – ezért nem „klasszicizálódhat”. Igyekszik művével „zavart kelteni”; „mindig egy adott szituációra reagál, egy adott helyzet tényeit kezdi ki; belső indítéka a megcsontosodott, közhellyé vált irodalmi tényezők kikerülése, megkontrázása. [...] Új módszereket, új formavilágot, új szemléletet fecskendez be az irodalomba”. E tekintetben tartja „korszak-nyitónak” a számítógép bevonását az alkotási folyamatba („Generált verseimben az egyedi darabok klasszikus veretűek, azonban a hagyományos irodalomszemléletben zavart kelt a gép aktív szerepe”); ami előbb-utóbb befolyásolni fogja az olvasó/tudós/szakértő irodalomról vallott felfogását. Nyomatékosan leszögezi, hogy a generált versek szerzője ő, és nem a gép. Minden technikai eszköz csupán *segédeszköz* az irodalom szolgálatában. „Én a mű minden szavát ismerem, minden szavát láttam, minden költői furfangot én vittem bele”. Ugyanakkor újdonság az, hogy a képernyőre kerülő vers a befogadó nélkül nem születhet meg – tehát a befogadó bizonyos értelemben „társszerző”, hiszen az előhívott verset egyedül ő ismeri; a szerző maga sem látta, tudta előre, hogy a gép az adott anyagból milyen variációt kreál. Mindenesetre a számítógép-felvetette új problémák feldolgozásában még sok megoldatlan kérdés vár az irodalomelmélet művelőire – hangsúlyozza Papp Tibor. Ő pusztán néhány szempontot kínál az elméleti alapvetéshez. A szellemi és a fizikai valóság itt elkülönül egymástól: a mű *léte* az evidenciából a mű *mibenléte* kérdésévé lényegül. A poétikai megfontolások csak a mű mibenléte tisztázása után következhetnek.

Különösen fontosnak tartja az elméleti problémák tekintetében a *Hinta-palinta* generált dinamikus képvers-ciklusát. Fő jellemzője a *mozgás*, ami a *hanggal* (szöveggel) összefonódva *új műfajt* teremt: benne a számítógép mindhárom specifikus tulajdonsága (*kombinatorikus* készség, a *véletlen szerepe*, *intermedialitás*) érvényesül. A mozgó képszövegeknek csupán a *szelleme* rokonítható a generált versekével: itt a véletlennek mindössze annyi a szerepe, hogy az előre megalkotott képszöveg-*halmazok* közül melyik kerül helyzetbe. A befogadónak itt is „társszerzői” szerepet tulajdoníthatunk.

A *Hódolatok* belső mozgatója „a rendületlenül visszatérő érzelmi roham, amely újra és újra nekilendül a meghódítandó lény lelki ostromának”. Nem véletlen, hogy – erősen erotikus töltése miatt – kritikusi közül némelyek a XX. századi *Énekek énekének* tartják (többek között Elek Tibor is).

Az is sajátos elméleti problémát jelent Papp Tibor szerint, hogy a versgenerátor – mint önálló mű – gyakorlatilag adaptálhatatlan más nyelvre: „a nyelv szerkezetét nem lehet átvinni egyik nyelvből a másikba (ugyanis még a legegyszerűbb jelzős szerkezetek sem „ülnek” úgy a befogadó nyelvben, mint az eredetiben). Így tehát erre vonatkozóan is érvényes, hogy a magyar költő be van zárva az anyanyelv „börtönébe” – e korlátot igazában az avantgárd műfajok sem képesek áttörni (még a hangvers sem!). Mégis, irodalmunk „kirekesztődése” a világeköltészet véráramából nemcsak ennek, hanem annak is köszönhető, hogy a II. világháború után a hazai hódoltsági viszonyok közepette képtelenek voltunk lépést tartani a Nyugat-Európában kivirágzott új irányzatokkal (lettrizmus, konkretizmus, spacializmus, hangvers, irodalmi performansz, dinamikus képvers stb.); ezért ezek hiányoznak az irodalomtörténészeink, kritikussaink által számon tartott műfaji palettáról – jóllehet a „kulisszák mögött”, az irodalmi élet peremvidékén élnek és virulnak, kanonizálatlanul. A pórázon tartott irodalomkritika hiába irtotta őket tüzzel-vassal, az újabb nemzedékek „édesnek” tartották a tiltott gyümölcsöt, így azok szinte észrevétlen beszivárogtak (főként a nyolcvanas évek „fellazuló” kontrollja idején).

Papp Tibor fájjalja, hogy az irodalom szakemberei mindmáig mint a magyar irodalom szellemiségétől „idegen” jelenséget kezelik az avantgárdot. Ezért tartja fontosnak a *Ráció Kiadó Aktuális avantgárd* című monográfia-sorozatát, amelyben húsznál is több kötet fogja a nagyközönség elé tárni a legfontosabb tudnivalókat a magyar avantgárd eminens alkotóiról (e könyv megírása óta a köteteknek mintegy fele már meg is jelent). Hiszen képtelenség, hogy az *élő* irodalmon *belül* megszületett műveket kiközösítse az irodalmi köztudat. „Az irodalom nem egy ország, hanem egy nyelv irodalma. Csak egy magyar irodalom van, amelybe éppúgy beletartozik Mikes Kelemen, mint pl. az *Arcanum* (az Amerikába menekült '56-osok folyóirata). [...] Az, hogy valaki hol él, adhat némi elszíneződést valamely művének, de a mű minősége, helye, értéke a magyar irodalom *egészéhez viszonyítva* fogalmazódik meg”.

Az ezredforduló kitágult tér-idejében lassan elmosódik a földrajzi határok jelentősége, s talán van rá remény, hogy az *egyetemes magyar irodalom* – határokon túl és fölött – egységbe integrálódik, s az eddig „mostohagyermek”-ként kezelt avantgárd is, annyi „szűk esztendő” után, végre részesül a „bőség” áldásában, s megszűnik hosszan tartó számkivetettsége. Ehhez jelentékenyen hozzájárultak (és járulnak) Papp Tibor elméleti írásai éppúgy, mint „műfaj-teremtő” alkotásai...

(Magyar Műhely, Budapest, 2008)